

S w ě t o z o r,

nejlacinějšj spis obrázkowj k rozšírenj užitečných známostj
pro Čechy, Morawany a Slováky.

Číslo 47.

Wydázi každou sobotu.

1855.

(G o w e n i t u n n.)

Lovenj tunů.

Ryba tun (Scomber thynnus, Thunfisch) a gegi lowenj giž starým Řekům a Římanům známy byly. U Řeků slula *Θύννος* (thynnos), odtudž poslo časoslovo *Θύννιστος* (thynnisto), jako tun dělali, totiž hlaupe; tedy totéž co u nás hnupačiti (od hupa, třeska, *Gadus morrhua*) a u Němců Stöckfisch co přezdíwka. Linné podržel we své latinské saustawě přírody řečené gméno, a nazwal ge *Se. thynnus*, u Němců slowe Thunfisch, u nás tumák tun, někdy též blauboztuchnj, neboť má žlutý měchýř tak neobyčejně blaubý, že až se dnu brisnj dutiny sabá. Tumáci zwláště tím gsau pamětihodnj, že we wsech mořich se nalezaji, negsauce wázaji pásmem aneb ginyými pomístitostmi. Dbyčegná délka tumáka čili tuna obnášji 2 štekowice, nežjela wšak i wjdati gest 8—10 štekowicnjho, který 5—600 liber wáží; ano p. Cetti wyprawuje, že i 1000 a 1800 libernj widěl!

Tumák náleží mezi ryby, gegichj kosti gsau do kostěné, dokonalé, a nikoli chruplawité, jako to u žraloků (*Hajfisch*), reynoků (*Bitterrochen*), mihulj (*Lampreta*, okatice) gesetrů, gezanců atd. nacházíme. Uspořádánj těla ryba ta nelisj se od podoby nassich řjcnjch ryb, toliko tím, že plautwý brisnj místo opuštily, gsauce fu hrdlu gabow wšsauptu, tedy zrowna tak, jako to wjdáme u nassich osauků. Mimo dvě náhrbetnjch wětšjch plautwý, má tumák bljže ocasu 6—8 páru menšjch plautwý dole a nahore, a ty negsau nic giného, než na mnoho djlů čili plautwicel rozdělená náhrbetnj plautew. Tělo má wketenowité, sánsu dolegšji delšji a w obau čeliskech malé špicaté zuby. Býwá pěkně zbarwený, neboť má swršel ocelossedý, ostatně wšude gest střbrné barwy, oči bjlé s raduhan žlutau, prsnj plautwy žluté, brisnj šedé, náššignj modré, náhrbetnj a přiocasnj gakož i dotčené plautwicel žluté, ocasnj pak čili koncové widlaté, šedé zbarwené.

Reynjce se nalezá we středozeemnjm moři, gakož i w černém, baltickém, americkém. Plemj a žere i své wlastnj plemě, občegně ale žijj se sledmi a menšjmi tumáky; sám ale býwá pronásledowán žralokem olbrjmým (*Hajfisch*), w gehožto welikém panderu někdy 10 i 15 pohlcených tunů se nacházjwá. Plawe welmi hbitě; neboť gednau za 8 dnj za lodj plauli a doplauli až do Gibraltáru i Brasílie. Mezi plautwe a tělo často se mu wbnjzj gisté ráčkowité zwřátko, nazwané drápalce (*Cymothoa*), které mu takowé bolešti působjwá, že aukostj gabow pomínut sebau lomce a házi, a často na lodnj palub padáwá, kdež owšem hned se chytj. Tunowé nepřehážejj z gednoho moře do druhého, nýbrž zdržujj se we hlubíně, a gen w čas teplegšji, kdež se trau, přichážejj fu břehům. We swětnu a čerwnu se trau a nepravděgi wolj austj negafé řeky, kdež se we čtyrhranné, na sto i na tisje kusů silné tlupy shromážduj a weliky hlul působj. Wnezi pausštegj se i do řek proti wodě, pak ale opet se nawracujj po wodě; a odtud to pocházj, a ne od oslunatj lewého oka, gakož to mnoho zpytatelů twrditi chčeli, že plawě se z černého moře do střednjho prawého břehu se drží, při nawracowánj ale lewého. Chceli spáti, octne se gako losos mezi skalnj útesy. Retrau se leč we hlaupece 100 štekowců, a šřjti se pštemi zanesených břehů, a proto giž po blauby čas portužalských břehů mjgegi, neboť bylo pobřeží lisabonském zemetřesenj welice zasypáno.

Lovenj tunů dēge se welikanskými šitěmi (gezi Wlachowé tonnara, Francouzj madrage zowan), které se mezi ostrowy aneb mezi ostrowy a pewinau nekoličratě rozláhnu, tak že wjce přehrad, gabow komor (sálů) a do nich wedaucjch zapadacjch dwjřek se zhotowj. Wnežjzšji komore, genž slowe šmrná, spjmi a fyrkami (*Harpunen*) se zabodagi. Sedm Sar-dinsko ročně gich přes 45,000 kusů nalowj, tak že čas lowenj u Sardinianů welikan slawnostj sluge, we kterě i nehwáčegšji osoby aučastenswj mjwagi; ano i z děl při tom wysřelngj. To se stáwá w měsici dubnu a gest středozeemnjm pomoranům totěž, co se wernjm pomoranům lowenj sledů (*Haring*). Mimo tento čas magtkowé (marináři, plawci) ge chytajj na prowazy, opatřené hákem na konci a ponořene do wody. Za wnadu dáwagi mu buďto sledě aneb podobnau plechowan udicemi opatřenau rybku s plautwemi i perutj ptačjch. Lafotnj tun chramšne po wnadible a tak gest chycen. Učtjw se chycena, welice burácj, často i silné šitě roztrhá, ano i sobě hlauwu o stály, kotwe a lodj rozrázi. Z ohledu chutnosti masa welice na tom záleží, z gakeho djlů těla pocházj. Gisté částky podáwagi tak chutné maso, jako telec, u příkladu hlawa, ocas ale weprowinau zachautá. Tunj nos gest dle Swinburna nepleššji částka. Starj Římané nasolený tunj brich zwali tarantellum a za nechtutněgšji část z tuna possádalj. Do swětna až do zářj gi se ta ryba surowá, w giny čas rozkráji se maso na foláce, a nasolj se w saubly; giny opet geg na rostlu přej, a s dřewěným olegem, octem, solj a pepřem gedj. Tak se i k nám naložen dostáwá.

Starj Řekowé a Římané possádalj tuna za twor poswěcený Dianě, a za obraz poctiwé wěrnosti, a proto při swatbách chyběti nesměl.

Příklady mužů nadobycegné síly.

Pauze tělesná síla owšem gen podrženu a postajnu cenu do sebe má, zwláště u lidj rukama swýma těšje práce wykonáwagjch; a wšak přitaušjli k nj mysl smělá a hrdinstá, kteráž gi wladné a k wyššjím aučelům naměřuge, stáwá se ona půwodem a pramenem udatenswj, gehož působenj i we mravnjm ohledu nad aukony pauhě tělesnosti daleko wyniká. A gisto gest, že lidé i národowé na těle gakowými soli přjčinami, zwláště tělesnými wšstupky, zmalátnělj, tolikéž i na duchu swém zárowen zafšlágagi, gakož toho přjklad máme na Turcch, národu někdy tak štucm, zmujilem, tu dobu pak decela zženilem a fššlém. — Nynj obraime žřetel swog k některým příkladům nadobycegné síly tělesné mezi Slowany.

Giž ctihodnj Restor, neystaršji děgepisec w gazylu slowanském, kteržj letopisy své asi okolo leta 1100 w Ruschj sepsal (umř. l. 1114), poznamenal paměti hodnj přjbeh, z něhož na sílu a udatnost tehdegšjch Slowanů poněkud zawjratj můžeme. Gestli pak přjbeh ten sledugjci. Leta 993 knjze rusky Wladimjr wognu webl s Pečenehy čili Pečenci, národem kmene tureckého. Wogsta obogi strany stála proti sobě, hotugice se k bitwě: řeka Trubej dělila ge na různu. Tui přigel knjze Pečencj k řece, a wyzwaw Wladimjra mluwíl k němu: Wysřij ty muje swěho, a gá tolikéž wysřu swěho, ať se pusťj w zápas; gestli muž twoj uderj mým o zem, ať nebogugeme za tři leta, pakli māj muž přemūje twěho, ať wedeme bog za tři leta. Ráčej se rozejš oba na různu, a knjze Wladimjr dal prowolatj we stane swěm: zdalž by se někdo ne-

nassel, hotow gsa pustiti se s Pečeněžnem w saubog? A wšak se nenassel nijádný. Razegtrj přigeli Pečenci, přivedance muže swého, an w Rusich žádného nebylo, s doby s ním byl zápasiti chtěl. Tui Wladimjr roztaujw se poslal znova po celém wogstu posly, nádej geben starec přistaupiw před něho prohlásil se w tato slowa: knjze, se čtyrmi syny swými wytáhnul gsem do boge, ale nehmádný stál doma; toheto ob dětinstwí žádný nepřemohl; oni gednau, když gsem mu trochu ostrégi domlauwal, roztráwaw se roztrhal rukama slánu wolowan kúzi. Wladimjr slyšew s radostí ta slowa poslal i hned pro ginecha, kterýž přišed řekl knjzeti: Pane, newjm, mohuli zápasiti s ním; žuste mne drjwe; nenjli tu býla welikého a silného? Když přivedli býla, galebož žádal, poručil geg co newjwce rozdrážditi; což učinili, přiložice naň terawé železo, pak geg pustili. Tui ginech, když rozdrážděný byl mimo něj běžel, uchwátil geg rukau w bok, a wyrwal kúzi s masem, koliko rukau swau zasáhnul. Gež wida Wladimjr, prawil gemu: můžes s ním zápasiti. Razegtrj přišedše Pečenci počali hlasitě wolati: nenjli tu muže, genžby zápasil s nassim, ay náš zde gest! Wladimjr pal té noci poručil ozbregiti se wšsemu wogstu: i wystaupili obě strany proti sobě. Pečeněžin, muž na pohled welikaušty a strašný, spatřiw protivnjka swého prostřednjho rostu, zasmál se gahoby pohrdage gim. Wybrali místo, rozměřili a pustili ge proti sobě. I počali silně zápasiti a geben druhým lemcowati, až swalowitý Rusin pochytiw dobře Pečeněžina udávil geg w rukau do smrti a uderil gim o zem. Tehdáž wogsto Wladimjrowo zkrismowše radostí nad wjtzestwím obořili se na přešťassené Pečeněhy, kterjž dawše se na utjkanj gedwa wywázli.

W historii polské nadážíme přemnohé příklady nadobyčejně sily tělesné, z nichž některj zde uvedeni budú. Zigmunt I., král polský (1506 — 1548), sám podkowý, trhal na dvě prowazy a celé tucty kareť do hránj. Januš II., poslednj knjze Mazowedý, hbitě a způsobně vyhazowal wzhůru ohromné kolo neb kámen, hrubé prowazy přetřhowal, podkowý lámal, a nřdo rovně silně gako on lufu nenapinal. — Jan Zarlo, králowšty podkolsj za panowánj Zigmunta I., w konnjm destihu zachwacowal protivnjka rukau a s koně házel; dvěře železné a zámky newydržeti silného uderěnj ruky geho, pukaly anebo ohybowaly se železné pruty, a když zápasil s někým i za ruku geg uchopil, tomu lošt w ramenu prassčela; ostřipem ubjel do smrti rozláčeného nedwěda. — Stanislaw Radiminský, kastelan Zakročimský, neytěžšjho dylapa na ruku posadilw, pohráwal s ním; dwěho koně, dostočw s ním, chytal za ušsi a podržel ho, až pacholeť od konj naň uzdu wložil, nádej kúň posegně se chowal, nebo mu blawa opuchla. — Prokop Seňawský, maršálek polský, sšestisprějně kočáry w běhu zhůry, pochytiw ge za kolo, udržowal, upřjtomnosti krále koně i woly šlawj gednau ranau přetjnal. — Wogtčch Brucinský sšestero ozbregěných husarů wzhůru pozdwihnul. — Kastelan Zakročimský Tomáš Dledský pět bitých tolarů gedni na druhé položených šlawj na dvě přetjnal. — Martin Březowský w fragi Hostynském tancewal s plnau bečkau piva. — Stanislaw Telet, bratr wěwody Mazowedého, gsa gestě bjtětem, po gednem wrstewnjku na ruce pšlowal, a když dospěl, dřewěnanu sládu, gjž dwaceti mužů unesti nemohlo, sám do mlýna zanešl, zwen ode čtyřiceti mužů neunesený sám na wěži wytáhnul, dwa podkowý spolu složené rozlamowal, dwanáct šlawj swázaných ugaw za konec gednau ru-

ku se země wyzdwihowal. O něm, mimo jiné, w enkopisu předtjm w Pulawách chowaném, zapšano stoji, že meč gako prowaz straucel, nároji domowé, opřew se o ně, obalowal, kád wodau naplněnan w rukau wyzdwihowal a dnem nahoru obracel, nože weliké i dwa grosse spolu složené w prstech rozlamowal, z dřwj surowého, když ge stišnul, miza (woda) wyčkala, lykowé prowazy wčelárů gako niti přetřhowal, fusse neytěžšj samyha toliko rukama a nohami, bez pomoci wšeliktých nástrogů, napjnal, z okřesu (kosa) šlawj wyznačeného dwanácte mužů prowazy nemohlo geho wytáhnauti, gestě naproti on, zatřhna nenadále, prowazy zdřypal a lidi pomyracel. W čas swadebnjho weselj krále Kazimjra w Praze, s čestau wdowau Rofycankau z Bohatna, silného cizozemce, chtěgicjho geg w zápasu udáwiti, tak stišnul, že tento ducha wypustil. Umřel r. 1356, když Tatarsi Wladimir opanowali, gsa wyslán od krále Kazimjra k hágenj toho zámku. Podlé toho, což gsmo o něm uwedli, nelze podybowati, že byl geben z nehmádných mužů, o němž lidstě děginy připomínají. — I žensstiny poslé nědy neobyčejnau silu wlozowaly. Simbarfa, kněžna Mazowedá, gednjm přtem laustala (tlaustla) ořechy listowé i wlastě, a hřeb do stěny wbjgela. — Theodor Pačý, polnj wšak za krále Zigmunta III. (1587 — 1632), progel celau Europu, wydáwage dūwody neobyčejně sily na gewo w Maltě, Benátkách a na ginych místech, prowaz dosti hrubý nagednau přetřhowal, několik lidj dřjicjch se pewně za ruce razem obalowal, sšestisprějný wůz zhůry rozběhlý pochytiw gednau rukau za kolo w běhu zastawowal, dubowý strom, když geg gen rukama odegmanti mohl, i s kolenem ze země wytrhowal, dwofého wola chytiv za rohy metal o zem a řel mu wyfrancel, muže skogicjho na dlaně nosil. Při tom tak byl způsobný, obratný a hbitý, že opřew se o stěnu pochtal se s několika muži na gednau; luf napjnal, že mu w tom rovného nebylo. Mateg Kořka sedmero mužů podpjragicjch se wšpolně, we šterau stranu chtěl, postrčil a obalil, rozlamowal podkowý, tolarý, rozjdjmal prowazy a celé hry kareť bez trudu rozdjral. — Petr Wejelowšty, na konci 16ho stoletj žijicj, sedě na koni a ugaw se břewna neb trámnu, koně od země pozdwihowal, wozy w běhu zastawowal, zubra (Muerochs, druh dwěho býla) na oššip wsadil, w tom okamženj, když se na krále Zigmunta Augusta chtěl obořiti. — Kopčál, piwničnj Braničeho, kastelana Krawowšého Bráhla kočár w bahně mwázty, gjwž sšestero konj z mřsta hranti nemohlo, sám wytáhnul. — Pobowický, bítie w Chelmně, přes sto let žijicj, když zwolal: Milost Páni, utište se! bylo geg slyšeti až do třetj ulice. — W Ryńkowecjch mlynář sto dwanáctiletý gednau rukau w běhu zastawowal kolo mlynšké. — Žiw gest až posawad w Podlesčém fragi sšlechtic Wysłowšty, který pět listowých ořechů pohromadě na stole položených uderěnjm čela nagednau rozbjgi.

Repochybugeme, že podobné příklady nadobyčejně sily tělesné i w historii ginych Slovau, gmemwité Čechů, Morawanů a Slowáků, w newalém počtu se wystytugi: my na ten čas přestáwáme na těchto zde uweděných.

P a r n j w o z o w é.

Až posawad parnj wozowé pohybowali se na železných drahách, gafi s tem w listech těchto gjž ubštrněgi zpráwa dána; ted wšak Angličané a gini

počasnej se o takové parnj wozy, kterj na kterékoli obyčejné dlažené silnici bez rozdjlu užívatibj se mohli. Toté owšem rozdjš weliký, nebo stavenj železných drah gest, gak wjme, welmi nákladné a pracné. Posawadnj pokusy s těmito parnjmi wozy podle němého způsobu pro obyčejné silnice byly na djše zdařilé, na djše pak nezdařilé. Dne 29. zářj m. r. w Amsterpji předsewjatá zkaupka s takowymto, z Angličan obgednaným wozem nad mjru dobře a zdařilé se powedla. Wůz běžel, gakoby ewálagjeimi koni

tažen byl. Squire, wynálezce tohoto stroje, ugiškowal, že tjmto wozem možné bude za hodinu 2 1/2 i 3 zeměpisné (německé) mjele urazit. — Naproti tomu pozdějšj, dne 4. řjna m. r. w témže městě s několika parnjmi wozy předsewjaté zkaupky žle wyypadly. Geden z cestugicjch páni, owšem přjliš bážliwý, ušel se bez potřeby putantj stroje, školil s wozu a zlámal nohu. Druhý wůz přjliš zdlauhawě se pohybowal, několikráte uwážnul, a musil naposledy konj přjpreži na mjsto dotážen byti.

Připrawowánj maniofowého chleba na ostrowu Madagaškarštem.

Maniof (Jatropha manihot) gest rostlina zwlaště pro swug bambulinatý kořen wetice pamětihedná. Gest to rostlina dle swého rázu a twaru podobagjej se kulčibě (Strychnos nux vomica, wranj oko, Brechnuř), a roste w Africe, w polednj Americe, zwlaště na ostrowu Jamaika, St. Domingo a giných. Maniofowý keř má někdy wyřstu i 6 štewjch, obyčejně ale gen 4, se pněm dřewnatým, uzloritým a křehkým. Listy má weliké se středem a s laločky rozpostawěnými gakó dlaně. Kořen podobá se řjvě as 1 štewje dlaně a 6 palců tlustě, s masem bílým, lárau ale zemité špinawau. Kdyby se bambuliný maniofowé buďto surowé anebo wárené požíwaly, tak silně na nerwy a mozeč působiti mohau, že lidé gimi se otráwj. Ošťrabauš se ale a zbawjli se šifowanjm swé štiawy hogně, podobawgi mauku, kasawu zwannau, z které Afričané i Američané chutný a zdravý chléb připrawugj, gakóž zde na přiloženém obrázku toto připrawowánj zewrub předstawene gest. Ošťrahane a zbrmošene bambuliný totjž dagj se do plátěného

pytljka, a pak štiawa ta gedowatá, gakó u nás twařoh od syrowatky, šifowanjm se wytlačj. Dstaleť w pytljku suffj se na slunci, připraji se na panwi neb železných dlabách. W čas potřeby ta mauka se zadběla a na plechu buďty se pečau, které se po dlaných čas zachowati dagj. W dotčených fraginách maniofowý keř hogně se šáji, a lid se geho plody gakó u nás zemčaty žiwj po welikau část roku. Geden gistro pole maniofem posajené tolik dá mauky, co 6 giter žitem poseté role. Kdyby u nás maniofowý keř wydržel, tedj by to nemalý w rolnictwě byl prospěch. Američané gestě gináče bambuliný maniofowé k užitku obrátiti znagj. Brašticané gmenowitě wárenjm z něho zhotowugj moř objgegicj, a tudj i při wšech slawnostech a radowančách welmi obljběný nápoj. Ginj tolikéž wárenjm a následugicjm na to kwassenjm podobný nápoj zhotowiti uměgi. Barbadosčané nápoj ten zowau perino neb pereno.